

Pap Dóra*

SPANYOL-SZAHARÁBÓL MAROKKÓI SZAHARA – A NÉPEK ÖNRENDELKEZÉSI JOGA MEGTAGADÁSÁNAK KORTÁRS ESETE

1. Dekolonizáció

A gyarmati uralom felbomlása már az első világháború után megindult, de igazán nagy lendületet az ENSZ rendszerében, 1945 után kapott. Az ENSZ Közgyűlése az Alapokmány 1. cikk 2. pontjában deklarált népek önrendelkezési joga, illetve az önkormányzattal nem rendelkező területekre vonatkozó nyilatkozatról szóló 73. cikk alapján sürgette a gyarmati uralom felszámolását. Az ENSZ Közgyűlésének 66(I) számú, 1946. január 16-án elfogadott határozata volt az első dokumentum, amely a gyarmati uralom felszámolásának intézményi rendszerét elkezdte kialakítani, majd a politikai keretet az 1960. december 14-én szintén a Közgyűlés által elfogadott, A gyarmati országoknak és népeknek nyújtandó függetlenségről szóló 1514(XV) sz. határozat teremtette meg. A cél minden esetben a gyarmatok és függő területek lakossága számára annak a jognak a biztosítása lett, hogy szabadon dönthessenek a jövőjükéről. Abban az esetben, ha a függetlenedés mellett döntöttek, a nemzetközi közösség az *uti possidetis* elv érvényesítése révén minimalizálta annak esélyét, hogy a függetlenedő államok egymás határait vitatva fegyveres konfliktusba keveredjenek. Az önkormányzattal nem rendelkező területek listája 1946 óta létezik; Nyugat-Szahara arra 1963-ban került fel.

* A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara nemzetközi tanulmányok szakon végzett hallgatója, a Színház- és Filmművészeti Egyetem hallgatója. dorapap2001@gmail.com

2. Nyugat-Szahara

Nyugat-Szahara Észak-Afrika nyugati csücskében helyezkedik el, északról Marokkó, keletről Algéria, illetve keletről és délről Mauritánia határolja. Lakosai a nomád szaharaviak, akik több, mint húsz nagyobb törzset alkotnak.¹ Nyugat-Szaharában található a világ egyik legjobb minőségű foszfátlelőhelye, mezői megközelítőleg 80-85%-os tisztaságú foszfátot tartalmaznak.² Marokkó a világ foszfátkészleteinek több, mint 75%-ával rendelkezik,³ és már 1975-ben a világ egyik legjelentősebb foszfátexportőrének számított.⁴ A foszfát mellett Nyugat-Szahara területén könnyen bányászható olajmezők is vannak, míg partjai halban gazdagok.

Nyugat-Szahara 1884-ben vált spanyol gyarmattá,⁵ sorsa pedig az 1950-es években kapcsolódott össze Marokkóval, amikor a helyiek segítettek a marokkói felszabadítási mozgalomnak felszámolni az ottani francia és spanyol protektorátust, cserébe pedig a marokkóiak is segítséget ígértek a szaharaviaknak függetlenségük kivívásához.⁶ A szuverenitását 1956-ban visszaszerzett Marokkó végül azonban nem akart fegyveres konfliktusba kerülni a spanyol erőkkal, ezért katonák helyett fegyverekkel és információval segítette a spanyolokat támadó irreguláris nyugat-szaharai egységeket.⁷ Ez addig tartott, amíg 1957 novemberében az egyik – korábban Marokkó függetlenségéért harcoló – marokkói gerillacsoport kirobbantotta az ifni-i⁸ konfliktust,

1 Mercer 1976, 97-99.

2 Smith 2015, 263-284.

3 Lee et al. 2023.

4 Besenyő 2012, 24.

5 Ebben az időszakban került sor a Berlini Konferenciára, de Afrika felosztása az európai hatalmak között nem csak ekkor történt, a kontinens felosztása valójában 1881 és 1914 között zajlott. Newbury, Kanya-Forstner 1969, 253-276.

6 Pazzanita - Hodges 1994, 10-25.

7 Chopra 1999, 166.

8 Sidi Ifni volt a spanyolok első, 1860-ban Marokkótól a wad-rasi szerződéssel megszerzett gyarmata a térségben, amelyet később katonai és közigazgatási bázisként használtak a Spanyol-Szahara feletti ellenőrzés érdekében.

amit 1958 nyarára számolt fel egy közös spanyol-francia hadművelet.⁹ Habár a marokkói katonai támogatás ezt követően megszűnt, politikai szempontból Marokkó sikert ért el: a spanyol protektorátus északi részének – Spanyol-Marokkónak – 1956-ban történt visszaszerzését¹⁰ követően az 1958. április 1-jén aláírt cintrai megállapodással visszaszerzte a déli részt, Cabo Juby-t (Tarfaya) is, amely révén így már közvetlenül határos lett Nyugat-Szaharával.

Az ifni-i konfliktust követően viszonylagos béke köszöntött a térségre, 1959-ben pedig – a világban zajló dekolonizációs törekvések kontextusában – intézkedések történtek a spanyol kormány részéről annak érdekében, hogy a nyugat-szaharai közigazgatást közelítsék Spanyolország közigazgatási rendszeréhez.¹¹ Ez azt a célt szolgálta, hogy a nemzetközi közösség ne elnyomott gyarmatként tekintsen a területre és ennek okán ne sürgesse a spanyol fennhatóság megszüntetését. A spanyolok által kialakított közigazgatás feje a kormányzó volt, akit a spanyol kormány nevezett ki, illetve a területek – elviekben – képvisellel bírtak a madridi országgyűlésben. A közigazgatás provinciák, városok és községek szintjén működött, amelyek mellett Spanyol-Szaharában törzsi tanácsok is működtek.¹²

Ifni és Spanyol-Szahara kifejezetten kis népességű területek voltak: az előbbi lakossága 50.000 fő körül volt 1960-ban, míg az utóbbié 24.000 fő – a kettőben együtt mintegy 10.000 európai élt, a többi őslakos volt –, míg a gazdaságuk döntően állattenyésztésre, illetve halászatra épült.¹³ Ez 1974-re, a spanyol gyarmati uralom utolsó időszakában az urbanizáció kibontakozása miatt jelentősen megváltozott és akkor már csak a szaharavi férfiak 19,5%-a foglalkozott nomád pásztorkodással.¹⁴ Ekkor

9 Zartman 2007, 178-183.

10 Spanyolország megtartotta viszont Ceuta és Melilla városokat, illetve azokat a stratégiai pontokat (plazas de soberanía), amelyek már a protektorátust megelőzően spanyol kézben voltak, ez a mai napig okoz feszültséget Marokkóval. Manzinger 2019, 110-113.

11 UNGA 1963.

12 Uo. 277.

13 Uo. 279.

14 Besenyő 2012, *i.m.* 74.

a lakosság mintegy 74.000 fő szaharavit és 20.000 fő spanyolt tett ki; ezt a népszámlálást 1974-ben Spanyolország az ENSZ által tervezett népszavazás előkészítésének szándékával végezte el.

3. Nyugat-Szahara dekolonizációjának kérdése a spanyol kivonulásig

Az ENSZ Közgyűlés 1963. évi XVIII. ülésén fogadta el A/5446/REV.I számmal a gyarmati országok és népek függetlenedésének biztosításáról szóló nyilatkozat végrehajtását felügyelő különleges bizottság (C-24-es bizottság) jelentését, amelynek XIII. fejezete foglalkozott Nyugat-Szahara – illetve a mai Egyenlítői-Guinea területeire – eső spanyol gyarmati területek helyzetével.¹⁵ Habár ez volt az első alkalom, hogy Nyugat-Szahara területe az ENSZ önkormányzattal nem rendelkező területeinek listáján helyet kapott, a problémával az ENSZ korábban is találkozott, így Marokkó már a szuverenitásának 1956-os visszanyerése előtt, míg Mauritánia a függetlenségének 1960-as megszerzése után egyértelművé tették, hogy Nyugat-Szahara területére igényt tartanak. Marokkó ennek érdekében folyamatosan igyekezett azt a benyomást kelteni a nemzetközi közösségben, hogy Spanyolországgal egyetértésben van a terület gyarmati felszabadulását követő megszerzés tekintetében, míg Mauritánia képviselője azt hangsúlyozta, hogy az „úgynevezett Spanyol-Szahara” lakossága teljesen azonos etnikai szempontból az országa északnyugati részének lakosságával.¹⁶

A gyarmati uralom megszűnése azonban elhúzódott, így 1966. december 20-án az ENSZ Közgyűlése elfogadta az ifni-i és a spanyol saharai kérdésről szóló 2229. (XXI) sz. határozatát, amely megerősítette Spanyol-Szahara népének az önrendelkezéshez való elidegeníthetetlen jogát, felszólítva Spanyolországot, hogy a legrövidebb időn belül határozza meg egy olyan népszavazás részletes szabályait, amelynek

15 UNGA 1963, 277.

16 Uo. 282.

az ENSZ égisze alatt megrendezése biztosítja, hogy a terület őslakosai szabadon gyakorolhatják az önrendelkezéshez való jogukat.

Spanyolország azonban egyelőre nem ezt célozta, hanem – a fent bemutatott 1959-es változtatásokat követően – ismét megpróbálta meggyőzni a nemzetközi közösséget, hogy a területeket nem gyarmatként kezeli.¹⁷ Ennek érdekében 1967-ben létrehozták a helyi gazdag családok tagjaiból álló, döntési kompetenciákkal azonban nem rendelkező tanácsadó testületet, a Dzsemmát. A tagok kiválasztását a helyi spanyol hatóságok végezték, döntően befolyásolva ezáltal az összetételt.¹⁸ Nem is véletlen, hogy az ENSZ Közgyűlés 1970. december 14-i 2711 (XXV) sz. határozatában ismét sürgette a terület lakossága számára az önrendelkezési jog gyakorlásának biztosítását.

A spanyolországi politikai és gazdasági rendszer eróziója és annak egybeesése az olajválsággal, illetve a világon végig söprő dekolonizációs hullám végül azt eredményezték, hogy 1973-ban Franco területi autonómiát, a későbbiek vonatkozásában pedig az önrendelkezési jog gyakorlásának biztosítását is kilátásba helyezte Nyugat-Szahara számára.¹⁹ A saharai önrendelkezéssel kapcsolatban két lehetőség körvonalazódott a spanyolok előtt: népszavazás a függetlenségről, illetve a terület átengedése Marokkónak.²⁰ A katonai vezetés ez utóbbi megoldást támogatta, mivel el akarták kerülni, hogy a baloldali – algériai és szovjet kapcsolatokkal rendelkező – Front Polisario vegye át a terület irányítását, különös tekintettel a kanári-szigeteki függetlenségi törekvések²¹ akkori helyzetére.²² A madridi kormány 1974. augusztus 20-án tájékoztatta az ENSZ-t, hogy annak égisze alatt népszavazást kíván tartani Nyugat-Szaharában a terület sorsáról.

17 Saxena 1995, 2.

18 Besenyő 2012, *i.m.* 51.

19 Robles 2022, 274-296.

20 Besenyő 2012, *i.m.* 109

21 Az 1960-as években a Kanári-szigeteki függetlenségi mozgalom egyik szervezete a Fuerzas Armadas Guanches (FAG) terrorakciókat hajtott végre a spanyolok ellen. Az 1980-as évekre a mozgalom jelentősége csökkent.

22 Igaz 2006, 88.

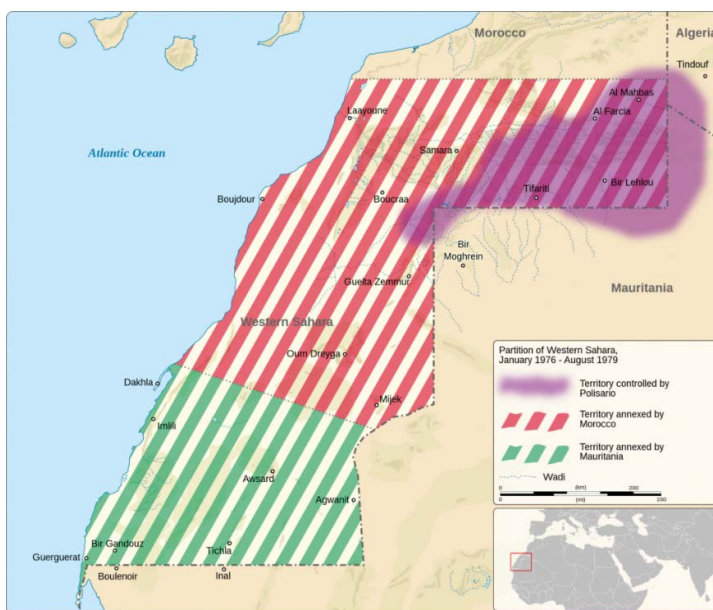
A spanyol nyilatkozatot követően, illetve Marokkó és Mauritánia fegyveres beavatkozással való fenyegetőzésének árnyékában 1974. december 13-án az ENSZ Közgyűlés tanácsadó véleményét kért a Nemzetközi Bíróságtól két kérdést feltéve: 1) Nyugat-Szahara uratlan terület (*terra nullius*) volt-e a spanyol gyarmatosítás előtt, és ha erre a kérdésre *nem* a válasz, akkor 2) a terület milyen jogi természetű kapcsolatban állt Marokkóval és a mauritániai entitással? A Bíróság 1975. október 16-án közölt tanácsadó véleményében megállapította, hogy a terület nem minősült *terra nullius*-nak, illetve, hogy az ott élő egyes törzsek és a marokkói szultán között hűbéri kapcsolat állt fent, míg a mauritániai entitás irányában földdel kapcsolatos jogok létezése volt kimutatható. A Bíróság azonban egyértelműsítette, hogy ezek a tények nem támasztják alá azt a feltételezést, hogy akár Marokkónak, akár a mauritániai entitásnak területi szuverenitása létezett volna a terület felett a gyarmatosítást megelőzően, így az ENSZ Közgyűlés 1514. (XV) sz. határozata továbbra is alkalmazandó Nyugat-Szahara vonatkozásában (a vélemény 162. pontja). A Nemzetközi Bíróság eszerint megerősítette az ENSZ álláspontját abban a tekintetben, hogy annak égisze alatt státusznépszavazást kell tartani a terület sorsáról.

A tanácsadó vélemény közzétételének napján tartott beszédében azonban II. Hasszán marokkói király – akinek országa a Nemzetközi Bíróság előtt folyó eljárás során is arra helyezte a hangsúlyt, hogy az al-siyar, a hagyományos iszlám államközi jog alapján a Bíróság által is elismert vallási és szövetségi kapcsolatok elegendőnek tekinthetők a terület feletti szuverenitás megállapításához²³ – Nyugat-Szahara békés elfoglalására szólította fel a marokkóiakat. A terület katonai és polgári kiürítését Spanyolország 1975. október 28-án kezdte meg – miközben a spanyol kormány és a marokkói szultán tárgyalásokat folytatott a terület sorsáról – majd október 31-én megkezdődött a marokkói hadsereg beszivárgása Nyugat-Szahara északi területeire, november 6-9. között pedig lezajlott a Zöld Menetelés, amelynek keretében 350.000 marokkói civil és 25.000 katona volt be a területre annak Marokkóhoz

23 Harkai 2017, 2. és Dickson - William 1998, 546-547.

csatolása és Spanyolországra gyakorolt nyomás érdekében.²⁴ 1975. november 6-án az ENSZ Biztonsági Tanácsa elfogadta a Nyugat-Szaharáról szóló 380. sz. határozatát, melyben elítélte a bevonulást és felszólította a Marokkói Királyságot, hogy azonnal vonja vissza a felvonulás valamennyi résztvevőjét Nyugat-Szahara területéről.

November 14-én azonban – még Franco halála előtt, de már akkor, amikor a diktátor egészségi állapota miatt nem tudott hatalmat gyakorolni – Spanyolország, Marokkó és Mauritánia aláírta a Madridi megállapodást, amelynek értelmében Spanyolország vállalta, hogy 1976. február 28-ig befejezi a gyarmati uralom felszámolását, az addig tartó időben pedig a spanyol kormányzó egy-egy marokkói és mauritániai alkormányzóval közösen igazgatja a területet, a helyiek Dzsemmán keresztül megnyilvánuló akaratának megfelelően. A megegyezés értelmében a kivonulást követően Marokkó Nyugat-Szahara északi

1. ábra: Az 1975. novemberi felosztás tervezete és a Polisario által ellenőrzött régió. (Forrás: <https://africaelects.com/2023/01/12/sahrawi-republic-a-50-year-old-conflict-for-independence/>)

²⁴ Igaz 2006, *i.m.* 87.

kétharmadát, Mauritánia pedig déli egyharmadát kapta volna meg, míg Spanyolország megtarthatta volna a Fosbucraa foszfátbánya 35%-át; a többi rész Marokkóhoz került volna. Spanyolország emellett Marokkóval 20, Mauritániával pedig 15 évre szóló halászati egyezményt kötött.²⁵

Az ENSZ Közgyűlése figyelemmel a fejleményekre – és a Nemzetközi Bíróság ekkor már rendelkezésre álló tanácsadó véleményének tartalmára – az 1975. december 10-én elfogadott a 3458(XXX) határozatában továbbra is Spanyolország és az ENSZ felelősségét hangsúlyozta a nyugat-szaharai terület dekolonizálásában. Ekkorra azonban Marokkó már megszállta Nyugat-Szahara jelentős részét,²⁶ és ezzel gyakorlatilag gyarmatosító utóda lett Spanyolorzágnak.²⁷ Az ENSZ közgyűlési határozat elfogadásának napján – tíz napos bombázást követően – Mauritánia elfoglalta Güerát, majd januárig további településeket szállt meg. A marokkói-mauritániai megszállás nemzetközi felháborodást váltott ki, míg 1975. november 28-án feloszlott a Dzsemma, amely utolsó gyűlésén együttműködési szándékát hangsúlyozta a Front Polisario-val, valamint a függetlenségi harc szükségességét Marokkóval szemben.²⁸

A marokkói-mauritániai invázióval párhuzamosan zajlott a spanyol kiűrés és 1976. február 26-án a Spanyol Királyság arról tájékoztatta az ENSZ főtitkárát, hogy ezen időponttól kezdődően a Nyugat-Szahara területén való jelenlétét megszünteti, illetve hogy emiatt értelmezésük szerint mentesülnek a terület igazgatásával kapcsolatos valamennyi nemzetközi kötelezettség alól.

25 Uo. 88-89

26 Besenyő 2012, *i.m.* 113-115.

27 Harkai 2017, 4-5.

28 Besenyő 2012, *i.m.* 112.

4. A nyugat-szaharai függetlenségi erők

Az első jelentős spanyol-szaharai politikai szervezet, a Felszabadítási Mozgalom (Harakat Tahrir) 1969-ben jött létre Mohamed Sidi Ibrahim Bassiri vezetésével.²⁹ A függetlenségi mozgalom, amely 1970-re már jelentős, 5.000 fős tagsággal rendelkezett, felhívta magára a spanyol katonai elhárítás figyelmét is. 1970-ben Spanyol-Szahara kormányzójának írt levelükben tárgyalást javasoltak a dekolonizáció érdekében és azt, hogy egy kezdeti 10-15 éves periódusban perszónálunióként működjön együtt Nyugat-Szahara és Spanyolország, a függetlenség pedig ezt követően valósuljon meg. A spanyol állam részéről nem érkezett válasz a megkeresésre, Bassirit azonban 1970. június 18-án a spanyol gyarmati hatóságok őrizetbe vették, majd „eltűnt” és a holtteste soha nem került elő.

1969-ben, párhuzamosan egy Marokkó által létrehozott Mouvement de Resistance les Hommes Bleus (MOREMOB) nevű mozgalom is létrejött, amely Nyugat-Szahara felszabadítását tűzte ki célul, azonban lényeges társadalmi beágyazottsággal nem rendelkezett.³⁰

A legjelentősebb hatású szervezet az 1973-ban létrejött Front Polisario, amelynek célja Nyugat-Szahara fegyveres felszabadítása lett. Az alakulat első vezetője El-Váli Musztafa Szajed, egy helyi nomád család leszármazottja volt.³¹ A Polisario még abban az évben végrehajtotta az első katonai támadását az Edcheránál fekvő spanyol katonai ellenőrző pont ellen, amire válaszul a spanyolok elindították a „Barrido” hadműveletet. A Polisario azonban nem ragadt meg a nemzetközi közösség számára a terrorcsoport kategóriában: az A/RES/34/37 sz. határozatával az ENSZ Közgyűlés 1979-ben a saharavi nép képviselőjének ismerte el, ami jelentős presztízszt és nemzetközi legitimitást

²⁹ Bassiri egy helyi törzsből, Tan-Tan városából származott. Casablancában tanult és a damaszkuszi egyetemen szerzett diplomát. Később újságíróként dolgozott, de publikációi miatt el kellett hagynia a várost. Visszaköltözött az ekkor már Marokkó által megszállt Tan-Tan városába. Az általa létrehozott szervezet Nyugat-Szahara függetlenségért küzdött. Hodges 1983, 153-154.

³⁰ A MOREMOB-nak az a Bashir Figuigui volt a vezetője, aki később a Polisario ellensúlyozása végett létrejövő AOSARIO-t is irányította.

³¹ Hodges 1983, 158-159.

adott a szervezetnek – ma Tindouf-ban, Algéria határmenti városában működtetik a központjukat.

Megemlítendő még, hogy 1974-ben a spanyol titkosszolgálat létrehozta a Szaharai Nemzeti Egységpártot (PUNS), amelyben a Dzsemma tagjai és a törzsi vezetők kaptak fontosabb szerepet; a párt azonban nem tudott valódi társadalmi bázist kiépíteni, így a spanyolok 1975-ös kivonulása után meg is szűnt.

5. Marokkó területi igényeinek kontextusa

A Nyugat-Szahara vonatkozásában megfogalmazott területi igényeket az 1961-ben trónra lépett II. Hasszán király idején jelentőséget nyert „Nagy Marokkó” elmélet fényében érdemes vizsgálni,³² amelynek megvalósítása érdekében például Marokkó 1963 szeptemberében megtámadta a függetlenségét alig egy évvel korábban megszerző Algériát. A koncepció a függetlenség politikai motorjához, az Istiqlal Párthoz kapcsolódik, amely arab nacionalista törekvései mellett kifejezetten monarchiapárti erő. A Nyugat-Szaharára irányuló törekvés Mauritánia számára is veszélyt jelentett, mert

Nouakchott semmilyen garanciát nem látott arra, Nyugat-Szahara bekebelezése esetén Marokkó tiszteletben tartaná Mauritánia határait. A Nyugat-Szaharában élő törzsek vándorló életmódja miatt Nyugat-Szahara és Mauritánia etnikai összetétele annyira hasonló – amint láttuk, erre hivatkozott is Mauritánia a terület feletti igény bejelentésekor –,

2. ábra: Nagy Marokkó" történelmi határai
(Forrás: Besenyő János: A nyugat-szaharai válság - Egy magyar békefenntartó szemével, Pécs, 2012, 83.)

32 Rézette 1975, 93.

hogy ez indokot adhatott volna Marokkónak Mauritánia szomszédos részeinek bekebelezésére.³³

A helyzetet bonyolította, hogy a dekolonizáció a hidegháború idejére esett: a Polisariónak segítséget nyújtó Algéria a Szovjetunió szövetségese volt, míg Marokkó az Egyesült Államoké és Spanyolországé. Az amerikaiak ebben a kontextusban látták el fegyverrel Marokkót, azonban azzal a feltétellel, hogy azokat nem használhatják Marokkó területén kívül.³⁴ A marokkói kormány viszont bevetette a Polisarioval szemben az USA-tól vásárolt fegyverzetet, az ezzel szembeni tiltakozást pedig azzal igyekeztek elütni, hogy Nyugat-Szahara az ország része.³⁵ Ennek hatására írt nyílt levelet az 1980-as évek elején Richard Knight, az American Committee on Africa tagja, amit a Washington Post és a New York Times is közölt. Marokkó ezt követően kénytelen volt új fegyverszállítókat keresni, az új belépő az akkor még apartheid rendszert működtető Dél-Afrikai Köztársaság lett, amely kézfegyvereket, páncélozott járműveket és kiképzőket³⁶ szállított Marokkóba. Mindemellett az amerikai fegyverszállítások sem szűntek meg teljesen, illetve Franciaország is fontos fegyvereladási piacnak tekintette Marokkót: a marokkóiak által a nyugat-szaharai háborúban használt fegyverek 50%-a a franciáktól származott. Ezzel szemben a saharaviak Algériából és Líbiából importált szovjet gyártmányú fegyverekkel rendelkeztek.³⁷

6. Marokkó harca a Polisarioval

1976. február 27-én, egy nappal az utolsó spanyol katonák kivonulása előtt, a Front Polisario főtitkára kihirdette a Saharai Arab Demokratikus Köztársaság (SADR) létrejöttét, amelynek első elnöke Mohamed

33 Besenyő 2012, *i.m.* 37.

34 Ohaegbulam 2002, 102-107.

35 Besenyő 2012, *i.m.* 145.

36 A Dél-Afrikai Köztársaság 1960 óta folytatott fegyveres harcot a Délnyugati-afrikai Népi Szervezettel (SWAPO), így jártasak voltak a gerilla harcmodor elleni küzdelemben.

37 Besenyő 2012, 145-146.

Lamine lett.³⁸ Április 14-én azonban már a területen katonai erővel bíró Marokkó és Mauritánia felosztotta a szaharai térséget, az északi rész Marokkó, a déli pedig Mauritánia fennhatósága alá került. Innentől kezdve folyamatos harc és diplomáciai kötéltańc jellemezte Nyugat-Szahara helyzetét.³⁹ A Polisario esélytelen lett volna egy kétfrontos háborút megvívni, így először a gyengébb Mauritániával vette fel a harcot, Marokkóval szemben pedig beszüntette az ellenállást. Az Mauritániával szembeni küzdelem sikeresnek bizonyult, mivel 1976. augusztus 5-én Mauritániai Iszlám Köztársaság kivonta csapatait Nyugat-Szaharából és 1979. augusztus 10-én békemegállapodást kötött a Polisarióval, amelynek alapján lemondott minden területi követelésről Nyugat-Szahara tekintetében.

Amíg a Polisario a mauritániaiakkal harcolt, addig Marokkó seregei délebbre nyomultak és megkezdték a „fal” (Berm) felépítését, amely 1987-ig hat szakaszban valósult meg; az első 1982-ben készült el. A fal megépítésére azért volt szükség, mert a jobban felszerelt marokkói csapatokkal szemben a Polisario a gerilla harcmodor alkalmazásával sikeresen tudott fellépni.⁴⁰ A szaharaviak többségében a föld alá rejtett bázisokat alakítottak ki, ahonnan rajtaütéseket indítottak az éj leple alatt. Ezeket a bázisokat nehezen megközelíthető helyeken hozták létre, így a Zemmour-hegységben és a Saguja el-Hamra völgyében.⁴¹ A Polisario egységeinek elsődleges célpontja Laayon, Trafaya, a Tan-Tant és Trafayát összekötő híd,⁴² illetve a Bou Kraa-i foszfátbánya volt.⁴³ A gerilla harcmodor miatt a marokkói hadsereg a létszám- és technikai fölénye nem tudott érvényesülni,⁴⁴ így a foszfátbányászat szinte teljesen szünetelt a

38 A Polisario Front egyik alapító tagja. Vezetése alatt kezdődött a máig megoldatlan konfliktus Nyugat-Szahara és Marokkó között. Zunes - Mundy 2010, 119.

39 Az Opération Lamantin keretében 1977. december és 1978. július között Franciaország is bombázta a Polisario erőit, hogy a túsul ejtett francia állampolgárokat visszaszerezze, illetve, hogy biztosítsa a mauritániai vasúton folyó vasércexportjának zavartalanságát.

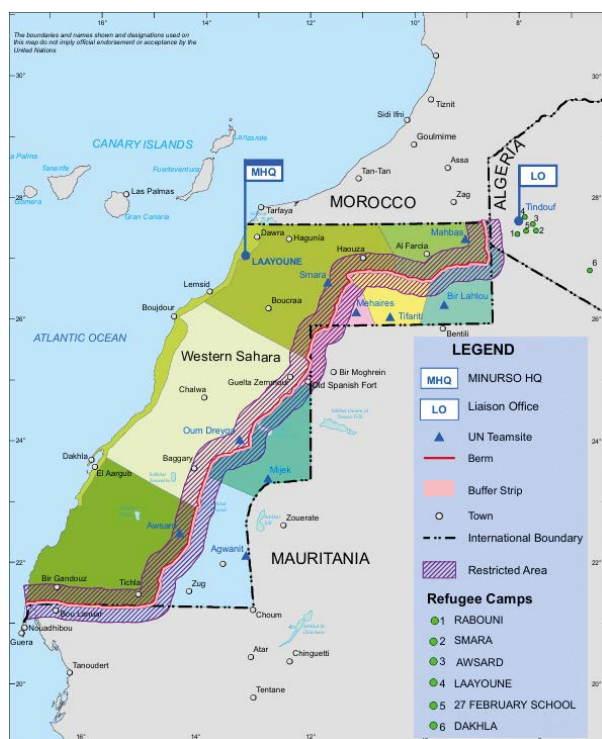
40 Macqueen 2002, 238-39.

41 Besenyő 2012, *i.m.* 143.

42 Lawles - Monahan 1987, 103.

43 Shelley 2004, 191.

44 Saxena 1995, 161-162.

3. ábra: A még Mauritánia területére átlógó Berm. (Forrás: https://web.archive.org/web/20071027155338/http://www.minurso.unlb.org/MINURSO_Ceasefire.pdf)

Berm megépítéséig a nyugat-szaharai területeken; a marokkói foszfátbányák működését mindazonáltal ez nem érintette.⁴⁵

Az elkészült fal mentén több mint 300 erődítmény és őrpont található, teljes hossza 2700 kilométer, így ez a világ leghosszabb aktívan működő falrendszere.⁴⁶ Az 1987-ben elkészült hatodik, utolsó szakasz krízist okozott Marokkó és Mauritánia között, mivel átlógott Mauritánia területére, vagyis Marokkó a nemzetközi jogot megsértve foglalt el egy darabot egy szuverén állam területéből.⁴⁷ A Berm-nek köszönhetően Marokkó ellenőrzése alá került Nyugat-Szahara területének 80%-a,

45 Thompson - Adloff 1980, 291.

46 Cordesman, 2002, 62. és Száraz 2006, 63.

47 Zunes - Mundy 2010, *i.m.* 21. Az átlógó szakaszt később elbontották.

viszont a fal másik oldalára a marokkói hadsereg nem merészkedett.⁴⁸ Az évek alatt a lázadók többször is indítottak támadást a falrendszer bizonyos pontjai ellen, de átütő sikert nem tudtak elérni,⁴⁹ míg a fal lehetővé tette Marokkó számára, hogy megkezdje Nyugat-Szahara természeti kincseinek kiaknázását.⁵⁰

7. Diplomáciai fejlemények a harcok idején

Az ENSZ Közgyűlése 1979. november 21-én fogadta el a nyugat-szaharai kérdésről szóló A/RES/34/37. sz. határozatát, amelyben az ENSZ Alapokmányának és az 1514. (XV) sz. határozat céljainak megfelelően megerősítette Nyugat-Szahara népének az önrendelkezéshez és a függetlenséghez való elidegeníthetetlen jogát, illetve elítélte a Nyugat-Szahara Marokkó által történő megszállásából eredő helyzet súlyosbodását, nyomatékosan kérve Marokkót, hogy vonuljon ki a területről. A Közgyűlés javasolta azt is, hogy a Front Polisario Nyugat-Szahara népének képviselőjeként teljeskörűen vegyen részt a nyugat-szaharai kérdésre vonatkozó igazságos, tartós és végleges politikai megoldás mindennemű keresésében.

Miután 1980-ban az ENSZ Közgyűlése ismét a Polisariot nevezte meg a nyugat-szaharai nép képviselőjeként az A/RES/35/19. számú határozatban, Marokkó diplomáciai offenzívába kezdett: ennek következtében több ország megszakította a kapcsolatot a Polisario kormányával.⁵¹ 1980 júliusában az Afrikai Egységszervezetbe (OAU) is begyűrűzött a kérdés: miközben a többség a Szaharai Arab Demokratikus Köztársaság elismerését sürgette, Marokkó és szövetségesei ezt megakadályozták és a szervezetből kilépéssel fenyegetőztek.⁵² Ugyan-ezen év szeptemberében újabb csúcsot tartottak, ahol Marokkó és

48 Copson 1994, 61.

49 Besenyő 2012, *i.m.* 151. és Dean 1986, 46.

50 Igaz 2006, *i.m.* 91-92.

51 Besenyő 2012, *i.m.* 150.

52 Damis 1983, 127-131.

szövetségei elérték, hogy az algériai javaslattal ellentétben a szervezet ne csak a marokkói csapatok visszavonulását sürgesse a területről, hanem a Polisario egységeit is. 1982. február 22-én az OAU teljesjogú tagjaként ismerte el a SADR-ot, ami azt eredményezte, hogy Marokkó – azzal érvelve, hogy a SADR nem lehet tag, mert nem gyakorol fennhatóságot egész Nyugat-Szahara felett⁵³ – 18 más állammal együtt elhagyta az ülést.⁵⁴

A következő találkozót 1982 decemberében Szenegálban tartották, amely – Marokkó szövetségeseként – megtagadta a SADR küldöttségének akkreditálását, ezért akkor a Polisariot támogató országok vonultak ki az ülésről. Ezt követően két évre jelentős mértékben ellehetetlenült az OAU működése, majd 1984. november 12-én Marokkó kilépett a szervezetből.⁵⁵ A kilépést követően több állam is visszavonta az elismerését a SADR-tól, azonban elsősorban Nigéria, Algéria, Etiópia és a Dél-afrikai Köztársaság fellépése okán a SADR-t nem tudták kizárni az OAU-ból,⁵⁶ amelynek az a mai napig aktív tagja.⁵⁷

1985-ben Javier Perez de Cuéllar ENSZ-főtitkár megszerezte II. Haszszán király elvi támogatását egy státusz-referendum ENSZ általi lebonyolítására,⁵⁸ az ENSZ ezt követően, 1987-ben elkészült rendezési terve döntően az OAU 1980-as évek eleji tervezetén alapult. Eszerint az első lépcsőben az ENSZ főtitkára tűzszünetet hirdet, Marokkó csökkenti a csapatai létszámát, illetve a marokkói és a Polisario-csapatok pedig visszavonulnak a területeikre. Ezt követően a főtitkár megbízottat jelöl ki, aki felügyeli a referendum lebonyolítását, valamint az 1974-es népszámlálás alapján az ENSZ Menekültügyi Főbiztosa (UNHCR) elkészíti a szavazásra jogosultak névjegyzékét, és később segédkezik az Algériába menekültek hazatelepítésében. Végezetül pedig az ENSZ lehetőséget biztosít, hogy minden tizennyolcadik életévét betöltött saharavi szavazhasson arról, hogy Nyugat-Szahara független állammá

53 Besenyő 2012, *i.m.* 153.

54 Pazzanita - Hodges 1994, *i.m.* 320.

55 Jensen 2005, 33.

56 Zunes - Mundy 2010, *i.m.* 125.

57 Lipert 1991, 13.

58 Cordesman 2002, *i.m.* 179. és Pazzanita - Hodges 1994, *i.m.* 454-456.

váljon vagy integrálódjon Marokkóba.⁵⁹ 1988-ban Cuéllar felajánlotta a feleknek, hogy egy harmadik opcióval – Nyugat-Szahara Marokkón belüli autonómiájával – kibővíthetik a rendezési tervet. II. Hasszán ezt rögtön visszautasította, mivel precedensnek látta arra, hogy Marokkó többi része is autonómiát követeljen magának.⁶⁰

A Biztonsági Tanács az ENSZ-főtitkár rendezési tervét megerősítő 621. sz. határozatát 1988. szeptember 20-án fogadta el, október 10-én pedig Cuéllar kinevezte Hector Gros Espielllel különleges megbízottat a Nyugat-Szaharával kapcsolatos ügyek irányítására.⁶¹ Az ENSZ Dekolonizációs Bizottságának (C-24-es bizottság) felszólítását követően Marokkó és a Polisario képviselői 1989. január 4-én és 5-én közvetlen tárgyalást folytattak, de nem jutottak megállapodásra. 1989 júniusában az ENSZ létrehozta a Task Force for Western Sahara szervezeti egységet, amely a népszavazást volt hivatott előkészíteni az ENSZ-főtitkár mellett dolgozó guineai Issa Diallo diplomata irányításával.

A felek 1989. július 12-én kapták kézhez a tervezetet, aminek főbb elemei a tűzszünet megkezdése, a hadifoglyok kicserélése, csapatok konfliktuszónából való eltávolítása, illetve Marokkó csapatainak részleges kivonása volt. A tervezet azt is rögzítette, hogy az ENSZ szervezi és állapítja meg a referendummal kapcsolatos szabályokat.⁶² A két fél által megfogalmazott javaslatokat az ENSZ Biztonsági Tanácsa a RES/158/90. és RES/160/90. számú határozatokban fogadta el.⁶³ Ennek alapján 1990. június 18-án került a Biztonsági Tanács elé a rendezési terv végleges változata, amelyből azonban két nagyon fontos dolog hiányzott: nem tartalmazta a marokkói csapatok valós létszámát, így nem vált ellenőrizhetővé, hogy mit jelentene valójában az 50%-os csapatkivonás, illetve azt sem, hogy hová kell visszavonulnia a Polisario egységeinek a tűzszünet megkötése után. Ezeket az ENSZ igyekezett

⁵⁹ Marrack 1993, 200.

⁶⁰ Besenyő 2012, *i.m.* 161.

⁶¹ Pazzanita - Hodges 1994, *i.m.* 197-198.

⁶² S/21360 sz. ENSZ dokumentum

⁶³ Zoubir - Benabdallah-Gambier 2005, 185.

orvosolni, azonban az augusztus 2-án kirobbant Öböl-háború elvonta a szervezet figyelmét a nyugat-szaharai kérdésről.⁶⁴

Az ENSZ BT végül az 1991. április 29-én elfogadott 690. sz. határozatával létrehozta a *Mission des Nations Unies pour l'Organisation d'un Referendum au Sahara Occidental* (MINURSO) missziót, és megkezdődhetett a tűzszünet Marokkó és a Polisario között.⁶⁵ A rendezési terv azt írta elő, hogy a szemben álló felekkel egyeztetve az ENSZ-főtitkár jelöli ki a D-napot, amikor életbe lép a tűzszünet és amelyet követően tizenkét héttel megtörténik a népszavazás. Ebben az átmeneti időszaknak nevezett tizenkét hétben az ENSZ az eltelt közel 20 évre figyelemmel felülvizsgálta volna az 1974-es spanyol népszámlálás adatait, a MINURSO pedig kitelepült volna a művelési területre, hogy megkezdje a szavazásra jogosultak adatainak összeírását, majd a tizenkét hét letelte után a MINURSO vezetésével megtartották volna a referendumot.⁶⁶ Az előzetes tervek szerint 1992 januárjában került volna sor a népszavazás lebonyolítására.⁶⁷

Azonban a felek nem szüntették be az ellenségeskedést 1991 nyarán,⁶⁸ amire válaszul – az eskalálódást megelőzendő – Cuéllar ENSZ-főtitkár szeptember 6-i hatállyal tűzszünetet hirdetett, és először 100, majd később 228 fő békefenntartó küldésére adott utasítást.⁶⁹ A békefenntartók szeptember 5-én hozták létre parancsnokságukat Nyugat-Szahara legnagyobb városában, a marokkói ellenőrzés alatt álló Laayoune-ban.⁷⁰ A tűzszünet értelmében a határt a fal jelentette, amelynek nyugati oldalán egy öt kilométeres sávot tiltott zónának nyilvánítottak, ahol csak az ENSZ megfigyelői közlekedhettek engedély nélkül.⁷¹ A módosított

64 Besenyő 2012, *i.m.* 164.

65 Solá-Martín 2006, 370-371.

66 S/22464 sz. ENSZ dokumentum

67 S/23662 sz. ENSZ dokumentum

68 Pazzanita - Hodges 1994, *i.m.* 617-618

69 Besenyő 2012, *i.m.* 168-169

70 S/23299 sz. ENSZ dokumentum

71 Besenyő 2012, *i.m.* 171.

béketerv szerint a népszavazást 1992 februárjáig kellett volna megtartani, arra azonban nem került sor.⁷²

8. A MINURSO tevékenysége

A MINURSO feladata lett felügyelni a tűzszünet betartását, monitorozni a marokkói és Polisario-csapatokat, lépéseket tenni a politikai foglyok elengedése érdekében, nyilvántartást vezetni a szavazásra jogosultakról, valamint megszervezni és lebonyolítani a referendumot, majd közzétenni a hivatalos eredményt.⁷³ Marokkó azonban kezdettől akadályozni igyekezett az ENSZ munkáját, így nem akarta beengedni a misszió számára szállított eszközöket, sok esetben lehallgatták és megfigyelték a békefenntartókat, de olyan eset is volt, hogy fegyvert fogtak rájuk.⁷⁴ Nem csak Marokkó renitenskedett, de a főtitkár 1991. évi S/23662 számú jelentéséből a különbség jól látszott: amíg a Polisario kétszer, addig a marokkóiak hetvenötször sértették meg a tűzszünetet.

1992-ben elmaradt a referendum megtartása, mivel a felek nem tudtak megegyezni a szavazásra jogosultakról. A Polisario – az ENSZ S/22464. sz. jelentésében megfogalmazottakat helyeselve – ragaszkodott ahhoz, hogy csak az 1974-ben a spanyol hatóságok által összeírtak, illetve leszármazottaik szavazhassanak, míg Marokkó minden jelenlévőt – így az általa betelepítetteket is – be akart vonni.⁷⁵ A helyzetet rontotta, hogy Cuéllar utóda Butrosz Butrosz-Gáli lett az ENSZ-főtitkári pozícióban, aki korábban egyiptomi külügyminiszterként egyértelműen Marokkó pártján állt a konfliktusban.⁷⁶ 1992 októberében szaharavi tüntetők behatoltak az ENSZ egyik szektorparancsnokságára, ahonnan a MINURSO és a marokkói rendfenntartók távolították el

⁷² Igaz 2006, *i.m.* 93.

⁷³ S/22464 sz. ENSZ dokumentum

⁷⁴ Durch 1993, 427-429.

⁷⁵ Chopra 1994, 310-311.

⁷⁶ Besenyő 2012, *i.m.* 176

őket, majd a marokkóiak több szaharavit is letartóztattak a MINURSO tiltakozása ellenére.⁷⁷

Bill Clinton 1993. januári beiktatását követően a konfliktus lezárására törekvő USA befolyása megnőtt a MINURSO-ban. Ekkor jött létre annak keretében Azonosítási Iroda, amelynek fő feladata a névjegyzék összeállítása lett, amit 1994. augusztus 28-án kezdtek meg.⁷⁸ Marokkó megpróbálta ezt is befolyásolni: a névjegyzék összeállítására nyitva álló határidő legvégén adtak le 130.000 szavazási kérelmet, amivel a szavazásra jelentkezők száma az 1974-es létszámadatok közel háromszorosára emelkedett volna. Az adatok összegyűjtését a következő években sem tudta folytatni az Azonosítási Iroda, mivel Marokkó és a Polisario egyaránt akadályozta a munkájukat.⁷⁹ Egy ponton már Butrosz-Gáli ENSZ-főtitkár a MINURSO felosztatását ajánlotta az ENSZ BT-nek, amely azonban elutasította a javaslatot.⁸⁰

A tárgyalások 1997 szeptemberében kezdődtek újra,⁸¹ a felek a Houstoni Egyezményben megerősítették az 1991-es béketervet.⁸² Ezután az ENSZ munkatársai megkezdhatték a menekülttáborokban élő potenciális szavazók összeírását. 1998 augusztusára a SADR által elismert szaharavi törzsek adatainak összegyűjtése befejeződött, Marokkó azonban megkérdőjelezte a listát, és azt követelte az ENSZ-től, hogy az összes jelentkező adatát vizsgálják át ismét. 1999-ben a szaharaviak tüntetéseket szerveztek, amelyeket meglepetésre a betelepített marokkóiak egy része is támogatott, rámutatva Rabat számára arra, hogy egyáltalán nem biztos, hogy nyertesként kerülne ki a referendum megtartásából, mert legalább részben a betelepített marokkóiak is Nyugat-Szahara függetlensége mellett voksolhatnak.⁸³ Ezt követően Marokkó már nem kívánta a Houstoni Egyezményt végrehajtani.⁸⁴

77 S/25170 sz. ENSZ dokumentum

78 Theofilopoulou 2006, 4.

79 Dunbar 2004, 523-545.

80 Zunes - Mundy 2010, *i.m.* 156.

81 Zartman 2007, 179. o.

82 S/1997/742 sz. ENSZ dokumentum

83 Besenyő 2012, 180-181.

84 S/2000/131 sz. ENSZ dokumentum

2000-ben – a harcok kiújulásának elkerülése érdekében – James Baker, az ENSZ-főtitkár akkori nyugat-szaharai különleges megbízottja elkészítette el a Baker I. tervet, majd annak a Polisario általi elutasítását követően a Baker II. tervet. Az I. terv Nyugat-Szahara Marokkón belüli széles körű autonómiáját kínálta volna megoldásként – a kül- és védelempolitikát leszámítva mindenben a helyi autonóm kormány dönthetett volna –; míg a II. terv ugyanezzel egy átmeneti, ötéves megoldásként számolt, amit követően a lakosság megtarthatta volna az ENSZ égise alatt a státusz-népszavazást, ahol három opció: Marokkó részévé válás, Marokkón belüli autonómia és függetlenség lett volna felkínálva. Ez a terv Marokkó és a Polisario számára sem volt vonzó, az előbbinek azért, mert az autonóm kormányt csak az 1974-es lakosság és leszármazottai választhatták volna meg, az utóbbi számára pedig azért, mert a népszavazáson valamennyi lakos, így az 1975 után betelepítettek is részt vehettek volna. A Baker II. tervet végül a Polisario tárgyalási alapként elfogadta, Marokkó azonban nem nyilvánított róla véleményt,⁸⁵ annak ellenére sem, hogy az 2003. július 31-én az 1495. sz. határozatában az ENSZ BT is felkérte a feleket annak végrehajtására. 2003-ban az ENSZ ideiglenesen felfüggesztette az Azonosítási Iroda működését, a népszavazással kapcsolatos anyagokat pedig Genfben szállították.⁸⁶ Az ENSZ ugyanakkor hangsúlyozta, hogy ha megegyezik a Polisario és Marokkó a referendum lebonyolításáról, akkor újra felállítják az Azonosítási Irodát.⁸⁷

9. A 2007-es marokkói autonómia-javaslat

A nyugat-szaharai terület 1975-ben kezdődött megszállását és különösen a fal 1987-ben történt megépítését követően Marokkó – megsértve a negyedik genfi konvenció 49. cikkét – jelentős betelepítéseket végzett a megszállt területre abból a célból, hogy a nemzetközi közösség által

85 Darbouche - Zoubir 2008, 93.

86 Besenyő 2004, 211.

87 Besenyő 2012, *i.m.* 189

1963 óta követelt népszavazás eredménye – amennyiben annak megtartása elkerülhetetlenné válik – biztosan kedvező legyen Marokkóra nézve. A betelepítettek száma mára többszöröse az őslakoságnak – miközben a falon túli területen néhány tízezer, algériai és mauritániai menekülttáborokban pedig mintegy százezer szaharavi él. Marokkó eleinte üldözte a szaharavi identitást, amit később az asszimilációs törekvések váltottak fel. Ez ma abban jelentkezik például, hogy a betelepítettek előszeretettel nevezik magukat szaharavinak – a szó arab nyelven „sivatagi [ember]”-t jelent –, míg Marokkó igyekszik a térséget a nagy marokkói identitáshalmaz egy regionális formájaként bemutatni.⁸⁸

Amikor a 2000-es évek elejére egyértelművé vált Rabat számára, hogy a nemzetközi közösség egyes vezető tagjai el tudnak fogadni egy olyan megoldást, amely Marokkó részének ismeri el Nyugat-Szaharát, akkor előállt a saját megoldás-tervezetével. Az ENSZ BT-nek 2007. április 13-án eljuttatott tervezet (S/2007/206) I. 5. és 6. pontjaiban a legszélesebb körű autonómiát ígérte (Nyugat-)Szaharának – a tervezet szerint a Szahara autonóm régiónak –, központi állami kézben különösen a kül- és védelempolitika, illetve az uralkodót megillető alkotmányos és vallási előjogok maradtak volna.⁸⁹ A javaslat I. 8. pontja szerint az autonómiastatútumot a lakosság számára népszavazásra bocsátják, amely a népek önrendelkezési jogának gyakorlati megvalósulását jelenti Marokkó értelmezésében. A javaslatot az USA és Franciaország támogatta,⁹⁰ azonban a Polisario elutasította arra hivatkozással, hogy az nem az ENSZ Közgyűlése által sürgetett önrendelkezési jog tényleges biztosítását jelenti. A marokkói javaslatot egy nappal megelőzően a BT-nek a Dél-Afrikai Köztársaság közvetítésével eljuttatott javaslatuk (S/2007/210) III. 7. pontjában a Marokkó által javasolt önkormányzatról szavazás mellett sürgették az ENSZ által kért függetlenségi és Marokkóba olvasztással járó opciók népszavazásra bocsátását is. A BT végül április 30-án elfogadta az 1754 sz. határozatát, amelyben a feleket a jóhiszemű tárgyalások folytatására és a már elfogadott katonai megál-

⁸⁸ Allan 2023, 233-234.

⁸⁹ A javaslat II. A. 14. pontja részletesebb felsorolásban fejt ki a központi hatalom által gyakorlandó hatásköröket.

⁹⁰ Worsnip, 2007

lapodások betartására kérte. A felek 2008 elejéig folytattak tárgyalásokat, de megoldásra továbbra sem sikerült jutniuk.

Az mindenesetre joggal feltehető kérdés, hogy vajon Marokkó mennyire gondolta komolyan a spanyol mintára megvalósítandó regionális autonómiát, így el tudná-e fogadni például a szaharavi nacionalista és köztársaságpárti törekvések legalizálását a Marokkói Királyságban – a Katalán Republikánus Baloldal (ERC) politikai párt mintájára – vagy valóban lehetővé tenné-e az autonóm kormányzatnak az erőforrások feletti rendelkezést?⁹¹

10. Marokkó nemzetközi pozíciójának erősödése

Az elmúlt években Marokkó pozíciója tovább erősödött – azzal együtt is, hogy az ENSZ tagjainak többsége továbbra is a dekolonizáció megvalósítását és a népek önrendelkezési jogának valódi alkalmazását sürgeti. A nemzetközi diplomácia azonban máshogy is működik: a 2020. évi Ábrahám-egyezmények keretében több arab állam, így Marokkó is elismerték Izrael létét,⁹² amiért cserébe az érintett államok az Amerikai Egyesült Államoktól különböző ellentételezést kaptak, így Marokkó azt, hogy az USA 2020. december 10-én, elsőként a világon – az első Trump-adminisztráció végén – elismerte Nyugat-Szaharát Marokkó részeként.

Az amerikai elismerés rendkívül nagy diplomáciai siker volt Marokkónak,⁹³ és megnyitotta az utat mások számára. Bahrein 2020. december 14-én főkonzulátust nyitott Laayoune-ban,⁹⁴ amit Jordánia 2021 márciusában követett,⁹⁵ illetve azt megelőzően és azt követően több, döntően afrikai állam is nyitott konzulátust Laayoune-ban vagy

91 Lakhal - Ahmed-San Martin 2006, 337.

92 Szalai - Wagner 2020, 3-4. Az aláíró arab országok közül egy sem rendelkezik Izraellel közös határral, valamint az arab-izraeli háborúban sem vettek részt. Yossef 2021, 3.

93 Abdullayec 2024, 45-46.

94 Naar, 2020.

95 Jordan Times, 2021.

Dakhlában, a vitatott státuszú terület második legnagyobb városában. Az Amerikai Egyesült Államokat követően pedig Izrael – a kapcsolatok normalizálásának keretében – 2023-ban,⁹⁶ majd Franciaország – gazdasági nyitás okán⁹⁷ – 2024-ben ismerte el Nyugat-Szaharát Marokkó részeként.⁹⁸ Figyelemmel a Nemzetközi Bíróság 1975-ös tanácsadó véleményére, egyértelmű, hogy ezek az elismerések a népek önrendelkezési jogának megsértését és az erőszak alkalmazásának legitimálását jelentik, így ellentétesek a nemzetközi joggal. Rajtuk kívül is több olyan állam van azonban, amelyek hivatalosan ugyan nem ismerték el Nyugat-Szaharát Marokkó részének, de támogatják a 2007-es marokkói autonómia-javaslatot – ez pedig valójában az elismerés szándékát jelenti –: például Románia,⁹⁹ Magyarország,¹⁰⁰ Spanyolország,¹⁰¹ Finnország és Dánia.¹⁰²

Ahogy Marokkó helyzete erősödött, úgy gyengültek a Polisario és a SADR pozíciói. Az állam 1976. február 27-i kikiáltását követő bő egy hónapon belül tíz – zömmel afrikai – ország ismerte el, amelyek példáját a következő évtizedekben, a 2011-es dél-szudáni utolsó elismerésig bezárólag, több tucat másik állam követte. Összesen 83 állam – illetve ezen felül Dél-Oszétia – ismerte el valamikor a SADR-t, ám köztük egyetlen nyugati állam sem volt,¹⁰³ ma pedig mindössze 48 ország ismeri el hivatalosan a Szaharavi Arab Demokratikus Köztársaságot.

96 Berman– Staff, 2023.

97 Akram, 2024.

98 Bobin – Aublanc – Ricard, 2024.

99 Ministerul Afacerilor Externe, 2022.

100 francianyelv.hu, 2022.

101 Del Amo, 2022.

102 Kasraoui, 2024.

103 Mormul – Klosowicz 2024, 4-7.

11. Nyugat-Szahara kérdése az Európai Unió és az Afrikai Unió bíróságai előtt

Kevésbé ismert, hogy Nyugat-Szahara marokkói fennhatóságának kérdése több alkalommal is az Európai Unió Törvényszéke és Bírósága elé került. Ennek oka az, hogy az EU és Marokkó által 1996. február 26-án aláírt és 2000. március 1. óta hatályos társulási megállapodás 94. cikke szerint annak alkalmazási területe egyrészt az Európai Unió, másrészt a Marokkói Királyság területe. Az ezt kiegészítő, a mezőgazdasági és halászati termékekre vonatkozó kölcsönös liberalizációs megállapodás 2010. december 13-án jött létre levélváltás útján a felek között, amit az Európai Unió Tanácsa által 2012. március 8-án elfogadott, a liberalizációs megállapodás megkötéséről szóló 2012/497/EU határozat tett EU-s joggá. Ezt támadta meg a Törvényszék Hivatalához 2012. november 19-én benyújtott és T-512/12. számon nyilvántartásba vett keresetlevelével felperesként a Front Polisario, kérve a határozat megsemmisítését.

A Törvényszék a 2015. december 10-i Front Polisario kontra Tanács ítéletben (T-512/12, EU:T:2015:953) a megsemmisítette a 2012/497 határozat azon részét, amely jóváhagyta a liberalizációs megállapodás Nyugat-Szaharára való alkalmazását, azzal az indokkal, hogy a Tanács nem teljesítette azon kötelezettségét, hogy a határozat elfogadása előtt megvizsgálja az adott eset minden körülményét, mivel nem vizsgálta meg, hogy a Nyugat-Szahara területről származó, az Unióba exportált termékek kiaknázását nem a szóban forgó terület lakosságának hátrányára végzik-e, és az nem jár-e az alapvető jogok megsértésével (Tanács kontra Front Polisario ítélet, 47. és 48. pont).

Az ítélet ellen a Tanács 2016. február 19-én fellebbezést nyújtott be. A fellebbezés alapján eljáró Bíróság az ECLI:EU:C:2016:973 számú ügyben 2016. december 21-i ítéletében nem csak hatályon kívül helyezte a Törvényszék ítéletét és mint elfogadhatatlant, elutasította a fellebbezést, de megsemmisítette az eljárással érintett határozatot is. A Bíróság az ítéletét döntő mértékben a nemzetközi jogra alapozva, annak 101. pontjában hangsúlyozta, hogy habár az uniós intézményeknek tudomásuk volt arról, hogy Marokkó saját részeként kezeli Nyugat-Szaharát,

a társulási megállapodás nem tartalmazott semmilyen olyan értelmező záradékot vagy egyéb olyan rendelkezést, amely a nyugat-szaharai területet kizárta volna annak hatálya alól, ráadásul – emelte ki a 102. pont – az a tény, hogy a 2000 óta hatályos és folyamatosan alkalmazott liberalizációs megállapodást többször módosították, azt mutatja, hogy az uniós intézmények – legalább hallgatólagosan – elfogadták a társulási és a liberalizációs megállapodások olyan értelmezését, amely szerint azok Nyugat-Szaharának a Marokkói Királyság által ellenőrzött részére is alkalmazandók. A Bíróság szerint ez ellentétes a nemzetközi joggal, hiszen a népek önrendelkezési jogának az ENSZ Alapokmányának 1. cikkében deklarált szokásjogi elve minden önkormányzattal nem rendelkező területre és népre alkalmazandó, – amint azt a Nemzetközi Bíróság a Nyugat-Szaharára vonatkozó tanácsadó véleménye 54–56. pontja is hangsúlyozta, – és így a nemzetközi szerződések jogáról szóló 1969. évi Bécsi Egyezmény 29. cikkében megfogalmazottak okán *a priori* ki kell zárja, hogy Nyugat-Szaharát a megállapodások területi hatálya alá tartozónak tekintsék.

Az ítéletet követően a Tanács a 2017. május 29-i határozatával felhatalmazta a Bizottságot, hogy az EU nevében tárgyalásokat kezdjen a Marokkói Királysággal az 1. és 4. jegyzőkönyvet módosító nemzetközi megállapodás megkötése érdekében, azt kérve, hogy a Bizottság egyrészt gondoskodjon arról, hogy a tervezett nemzetközi megállapodással érintett lakosságot megfelelően vonják be, másrészt értékelje az említett megállapodás által Nyugat-Szahara fenntartható fejlődésére gyakorolt lehetséges hatásokat, többek között a helyi lakosságot érintő előnyöket és a természeti erőforrások kiaknázásának az érintett területekre gyakorolt hatását (idézi az ECLI:EU:T:2021:639 számú ítélet 46–47. pontjai). A megállapodás aláírására 2018. október 25-én került sor, amit követően a Tanács 2019. január 28-án elfogadta az EU és a Marokkói Királyság közötti társulást létrehozó euromediterrán megállapodás 1. és 4. jegyzőkönyvének módosításáról szóló 2019/217/EU határozatot. A határozatot a Front Polisario a Törvényszéken támadta meg, amely ECLI:EU:T:2021:639 számú, 2021. szeptember 29-én kihirdetett ítéletében – visszautalva a Bíróság 2016-os döntésére – megsemmisítette a 2019/217. számú határozatot. A döntés ellen a Bizottság fellebbezést

nyújtott be, amiben ECLI:EU:C:2024:833 számmal 2024. október 4-én született bírósági ítéletet, amely megerősítette a 2019/217 sz. határozat hatályon kívül helyezését. A perben Magyarország és Szlovákia – Spanyolország, Franciaország, Belgium és Portugália mellett – a Bizottság oldalán vett részt.

A fenti eljárások több szempontból is érdekesek: egyfelől az uniós bírói fórumoknak számos nemzetközi jogi jogforrást kellett alkalmazniuk, ráadásul főként az általános nemzetközi jog – és benne a szokásjog – köréből; az ítéletek pedig megerősítették, hogy az Európai Unió Bírósága tiszteletben tartja és alkalmazza a nemzetközi szokásjogot. Másfelől döntően a nemzetközi szokásjogi szabályok alkalmazása vezetett ahhoz, hogy a Bíróság hatályon kívül helyezte a Törvényszék ítéletét, azaz voltaképpen jogszerűségi mérceként alkalmazta a nemzetközi szokásjogot.¹⁰⁴

Az Európai Unió Bírósága tehát szinte egyértelművé tette, hogy a nemzetközi jog és az ENSZ keretében való rendezés hiányában nem lehetséges az EU és a Marokkó közötti liberalizációs megállapodás megkötése – hiszen nehezen várható Rabattól, hogy olyan nemzetközi egyezményt írjon alá, amelynek területi hatálya nem tartalmazza a megszállása alatt levő, sajátjának tartott Nyugat-Szahara területét. Vannak olyan elemzői vélemények, amely szerint ez az ellentmondás megnyithatja Oroszország vagy Kína előtt az utat,¹⁰⁵ de a szerző megállapítása szerint – különösen a kétoldalú kereskedelem volumenének ismeretében¹⁰⁶ – ez nem reális forgatókönyv: az EU-nak és Marokkónak kölcsönösen kiemelten fontos egymás gazdasági partnersége.

Hasonlóképpen jelentős az Afrikai Unió Emberi Jogi és Népügyi Bíróság 2022. szeptember 22-i 028/2018. sz. ügyben hozott ítélete is, amely megállapította, hogy a marokkói megszállás sérti a népek önrendelkezési jogát és kimondta, hogy minden államnak kötelessége a saharai népönrendelkezésért folytatott küzdelmét segíteni. Az ügyben egy ghánai állampolgár perelte be Benint, Burkina Fasot, Elefántcsontpartot,

104 Mohay 2017, 688.

105 Medini, 2025.

106 Trade and Economic Security

Ghánát, Malit, Malawit, Tanzániát és Tunéziát arra hivatkozással, hogy elmulasztották a SADR területi integritását és függetlenségét, illetve a természeti erőforrásaik feletti rendelkezéshez fűződő jogot megvédeni, amikor nem szavaztak Marokkó felvétele ellen az Afrikai Unióba 2017-ben, ezzel pedig megvalósították a saharavi nép tagjainak emberi jogainak megsértését. A Bíróság ugyan a felperes keresetét elutasította, de ítéletében megállapította, hogy az Afrikai Unió alapokmánya – amelynek a SADR is részese – rögzíti, hogy a tagok kötelesek együttműködni Afrika teljes felszabadításáért (294. pont), a népek önrendelkezési joga pedig a nemzetközi jog *erga omnes* és *jus cogens* jellegű normája, ami azt jelenti, hogy az államok nem mulaszthatják el a kötelezettségeik teljesítését ebben a vonatkozásban (298. pont).¹⁰⁷

12. Összegzés

A népek önrendelkezési joga a nemzetközi jog egyik legbizonytalanabb és politikai szempontból leginkább vitatott jogintézménye, elég csak Koszovóra, Palesztinára vagy az idegen beavatkozók által létrehozott posztszovjet, illetve észak-ciprusi befagyott konfliktusokra gondolni. Az egyébként is bizonytalansággal terhelt jogintézmény pedig magában a nemzetközi jog rendszerében helyezkedik el, amelynek sajátossága, hogy azt az államok alakítják leginkább saját érdekeik szerint; ez a nyugat-szaharai helyzet vonatkozásában is kitapintható.

Nyugat-Szahara 1963 óta van az ENSZ dekolonizációs listáján, azonban az ENSZ tagjainak többségével szemben a területre Marokkó – illetve korábban Mauritánia is – sajátjaként tekint. A gyarmatosító Spanyolország politikai válsága eredményezte az 1975-1976-os kivonulást és Marokkó kockázatot vállalva szállta meg a területet az annak legitim képviselőjeként számon tartott Front Polisario-val folytatott harcot követően. Marokkó 1987-re gyakorlatilag befagyasztotta a frontvonalat

¹⁰⁷ A Bíróság az alperes államokat annak okán nem marasztalta el, hogy az Afrikai Unió alapokmányának 20. cikke, amely kötelezi a tagállamokat a népek önrendelkezési jogának jogosítottjait támogatni, nem határozza meg konkrétan, hogy a támogatást milyen tevékenységek révén kell megvalósítaniuk (314. pont).

a Berm megépítésével és megkezdhette a terület integrálását az államszervezetébe. Az ENSZ eközben továbbra is sürgette a dekolonizáció megvalósítását, amiben a lényegi momentum egy népszavazás tartása lenne a területen, amelynek során a terület jövőjéről kellene dönten. Az ENSZ három opciót vázolt fel: a teljes függetlenség, a Marokkóhoz tartozás, illetve a Marokkón belüli autonómia.

A Marokkó és a Polisario közötti harc 1991-ben tűzszünettel fejeződött be, amit követően a népszavazás megtartására kellett volna sort keríteni annak érdekében, hogy a terület lakossága számára biztosítható legyen a népek önrendelkezési jogának gyakorlása. Kérdéses természetesen, hogy ki lenne jogosult népszavazni, hiszen Marokkó a megszállás kezdete óta telepített be lakosságot, akiknek a száma mára meghaladja az őslakosok számát. A népszavazás lebonyolításában az ENSZ kapta volna a főszerepet, azonban a világszervezet szerepe kettős képet mutatott: egyrészt erőfeszítéseket tett a rendezés érdekében, másrészt a Biztonsági Tanács tagjainak politikai érdekei többször felülírták a szervezet alapelveit. A főtítkárok személyes meggyőződése és a MINURSO eszközeinek korlátozottsága tovább gyengítette a világszervezet potenciálját. A birtokon belüli Marokkó pedig folyamatosan akadályozni igyekezett a rendezést, míg végül 2007-ben saját javaslattal állt elő, amely az önrendelkezési jog gyakorlását a Marokkón belüli széles körű autonómiára szűkítette volna le. Habár az ENSZ BT még ezt követően is az ENSZ többsége akaratát tükröző megoldást sürgette, a marokkói pozíciónak már akkor voltak támogatói: az ENSZ BT állandó tagjai közül az USA és Franciaország is.

Az igazi áttörés a marokkói-izraeli diplomáciai kapcsolatok felvételét és a Nyugat-Szahara feletti marokkói szuverenitás USA részéről való elismeréssel következett be. Ezt követően világossá vált, hogy az egyes országok saját politikai és gazdasági érdekeik mentén készek átlépni a nemzetközi jog szabályain és a nemzetközi közösség több évtizedes politikáján is, ezzel pedig egyértelműen Marokkónak kedveztek és figyelmen kívül hagyták a saharai nép önrendelkezési jogát. Ráadásul az ENSZ BT állandó tagjai közül többnek az egyértelmű elköteleződése annak az ENSZ-nek a szerepét és hitelességét is gyengíti, amely tagságának többsége továbbra is az elmúlt évtizedekben

elfogadott közgyűlési és biztonsági tanácsi dokumentumok mentén kívánja a megoldást és amely a tervezett népszavazás lebonyolításának elsődleges felelőse lenne. A probléma nem korlátozódik csak Nyugat-Szahara esetére: a közelmúlt fejleményei a nemzetközi jog normáit általánosságban kérdőjelezzik meg, és precedenst is teremtenek más államok számára más konfliktusok vonatkozásában a népek önrendelkezési jogának figyelmen kívül hagyására.

Irodalomjegyzék

- Abdullayec, Hasan P.: Between Peace and Conflict: The Middle East After the Abraham Accords. In: *International and Regional Studies: From Theory to Practice* 24(1), 40-50. 2024. <https://doi.org/10.22363/2313-0660-2024-24-1-40-50>.
- Akram Belkaïd: Sahara: Macron picks his side. *Le Monde Diplomatique*, 2024, <https://mondediplo.com/2024/09/01edito-sahara>, letöltés ideje: 2025.04.07.
- Allan, Joanna: Cultural Robbery, the Carceral System and the Settler Coloniality of Multiculturalism in Moroccan-occupied Western Sahara. In: *State Crime Journal* 12(2), 225-244. 2023. <https://doi.org/10.13169/statecrime.12.2.0225>.
- Berman, Lazar and Staff, Toi: Israel tells Morocco it recognizes its sovereignty over disputed Western Sahara. *The Times of Israel*. 2023. 07. 17. [online] Letöltés helye: <https://www.timesofisrael.com/israel-tells-morocco-it-recognizes-its-sovereignty-over-disputed-western-sahara/>, letöltés ideje: 2025.04.21.
- Besenyő János: *A nyugat-szaharai válság – Egy magyar békefenntartó szemével*. Pécs: Publikon Kiadó. 2012.
- Besenyő János: Magyar Logisztikusként az ENSZ nyugat-szaharai missziójában, In: *Katonai Logisztika* 12(1). 2004.
- Bobin, Frédéric; Aublanc, Alexandre and Ricard, Philippe: Paris shifts position and recognizes Morocco's sovereignty over Western Sahara. *Le Monde*, 2024. 07. 30. [online] Letöltés helye: https://www.lemonde.fr/en/france/article/2024/07/30/paris-shifts-position-and-recognizes-morocco-s-sovereignty-over-western-sahara_6705159_7.html, letöltés ideje: 2025.04.22.
- Chopra, Jarat: Breaking the Stalemate in Western Sahara, In: *International Peacekeeping* 1(3). 1994.
- Chopra, Jarat: *Peace-Maintenance: The Evolution of International Political Authority*, London: Routledge. 1999.

- Copson, Raymond W.: *Africa's Wars and Prospects for Peace*, London: Routledge. 1994.
- Cordesman, Anthony H.: *A Tragedy of Arms, Military and Security Developments in the Maghreb*, Westport: Greenwood Publishing Group. 2002.
- Damis, John: *Conflict in Northwest Africa, The Western Sahara dispute*. California: Hoover Institution Press, Stanford University. 1983.
- Darbouche, Hakim és Zoubir, Yahia: Conflicting International Policies and the Western Sahara Stalemate, In: *The International Spectator* 43(1) 2008.
- Dean, David J.: *The Air Force Role in Low-Intensity Conflict*. Alabama: Air University Press. 1986.
- Del Amo, Pablo: Nueva política de España en el Sáhara: crisis con Argelia y ¿rendición ante Marruecos? *Descifrando la guerra*, 2022. 07. 28. [online] Letöltés helye: <https://www.descifrandolaguerra.es/cambio-de-rumbo-espanol-en-el-sahara-crisis-con-argelia-y-rendicion-ante-marruecos/>, letöltés ideje: 2025.04.21.
- Dickson, Cravens – William, Samuel: The future of Islamic legal arguments in international boundary disputes between Islamic states. In: *Washington and Lee Law Review* 55(2). 1998.
- Dunbar, Charles: Saharan Stasis: Status and Future Prospects of the Western Sahara Conflict, In: *The Middle East Journal* (4). 2004.
- Durch, William J.: *The Evolution of UN Peacekeeping, Case Studies, and Comparative Analysis*. New York: St. Martin's Press. 1993.
- ENSZ Biztonsági Tanács S/1997/742 Report of the Secretary-General on the Situation Concerning Western-Sahara.
- ENSZ Biztonsági Tanács S/2000/131 Report of the Secretary-General on the Situation Concerning Western-Sahara.
- ENSZ Biztonsági Tanács S/21360 Report of the Secretary-General on the Situation Concerning Western-Sahara.
- ENSZ Biztonsági Tanács S/22464 Report of the Secretary-General on the Situation Concerning Western-Sahara.
- ENSZ Biztonsági Tanács S/23299 Report of the Secretary-General on the Situation Concerning Western-Sahara.
- ENSZ Biztonsági Tanács S/23662 Report of the Secretary-General on the United Nations Mission for the Referendum in Western-Sahara.
- ENSZ Biztonsági Tanács S/25170 The Situation Concerning Western-Sahara.
- Goulding, Marrack: The Evolution of United Nations Peacekeeping. In: *International Affairs* 69. 1993.

- Harkai István: A nemzetközi jog és a nagyhatalmi érdekek összecsapása Nyugat-Szaharában. In: *Comparative law working papers* 1(1). 2017.
- Hodges, Tony: *Western Sahara: The Roots of a Desert War*, London: Hill Books. 1983.
- Igaz Levente: Egy elfelejtett válság politikai háttere: Nyugat-Szahara. In: *Kül-Világ – a nemzetközi kapcsolatok folyóirata* 3(1). 2006, 88.
- Întrevederea ministrului afacerilor externe Bogdan Aurescu cu ministrul afacerilor externe, al cooperării africane și marocanilor din străinătate din Regatul Maroc, Nasser Bourita (2022. 05. 11.) *Ministerul Afacerilor Externe* <https://www.mae.ro/node/58595>
- Jensen, Erik: *Western Sahara, Anatomy of a Stalemate*, International Peace Academy: Lynne Rienner Publishers. 2005.
- Jordan opens Consulate in Morocco's Laayoune. *Jordan Times*, 2021. 03. 04. [online] Letöltés helye: <https://www.jordantimes.com/news/local/jordan-opens-consulate-moroccos-laayoune>, letöltés ideje: 2025.04.20.
- Kasraoui, Safaa: Denmark Joins Growing List of Countries Supporting Morocco's Autonomy Pla. *moroccoworldnews.com* 2024. 12. 26. [online]. Letöltés helye: <https://www.moroccoworldnews.com/2024/09/14266/denmark-joins-growing-list-of-countries-supporting-moroccos-autonomy-plan/>, letöltés ideje: 2025.04.19.
- Lakhal, Malainin-Khalil, Ahmed-San Martin, Pablo: Moroccan Autonomy for the Western Sahara: A Solution to a Decolonisation Conflict or a Prelude to the Dismantling of a Kingdom? In: *Review of African Political Economy* (33)108. 2006.
- Lawles, Richard and Monahan, Laila: *War and Refugess, The Western Sahara Conflict*. London and New York: Pinter Publishers. 1987.
- Lipert, Anne: *Western Sahara: Efforts Continue to Resolve the Conflict in Western Sahara*, In: Association of concerned African Scholars Bulletin, no. 32 (winter), 1991.
- Macqueen, Norrie: *United Nations Peacekeeping in Africa Since 1960*. London: Pearson Education. 2002.
- Magyarország támogatja Marokkót a Szahara-kérdésben. *francianyelv.hu*, 2022. 05. 12. [online] Letöltés helye: <https://www.francianyelv.hu/hirek/magyarorszag-tamogatja-marokkot-a-szahara-kerdesben>, letöltés ideje: 2025.04.21.
- Manzinger Krisztián: Ceuta és Melilla: Erődök, gyarmatok vagy multikulturális városok? In: *Külgügyi Szemle* 2. 2019.
- Medini, Souhrie: EU-Morocco Relations: Stuck Between Law and Politics? *Washington Institute*, 2025. 01. 08. [online] Letöltés helye: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/eu-morocco-relations-stuck-between-law-and-politics>, letöltés ideje: 2025.04.21.

- Mercer, John: *Spanish Sahara*. London: George & Unwin Ltd. 1976.
- Mohay Ágoston: A nemzetközi szokásjog helyzete az uniós jogban, különös tekintettel a Front Polisario-ügyekre. *Magyar Jog* 11. 2017.
- Mormul, Joanna and Klosowicz, Robert: *A de facto state's struggle for international recognition: The case of the Sahrawi Arab Democratic Republic*, Letöltés helye: <https://internationalrelations-publishing.org/articles/4-6> letöltés ideje: 2025.04.01.
- Naar, Ismaeel: Bahrain opens consulate in Western Sahara city of Laayoune. *Alarabiya News*, 2020. 12. 14. [online] Letöltés helye: <https://english.alarabiya.net/News/gulf/2020/12/14/Bahrain-opens-consulate-in-Western-Sahara-city-of-Laayoune>, letöltés ideje: 2025.04.20.
- Newbury, C.W. and Kanya-Forstner, A. S.: French Policy and the Origins of the Scramble for West Africa. In: *The Journal of African History* 10(2). 1969.
- Ohaegbulam, F. Ugboaja: Ethnical Issues in U.S. Policy on the Western Sahara Conflict, In: *Mediterranean Quarterly*: Fall 2002.
- Pazzanita, Anthony G. and Hodges, Tony: Historical Dictionary of Western Sahara. In: *African Historical Dictionaries* 55. 1994.
- Rézette, Robert: *The Western Sahara and the Frontiers of Morocco*, Paris: Nouvelles Editions Latines. 1975.
- Robles, Asensio: Between détente and the shock of the global. The late Franco regime and its meaning for transatlantic relations. In: *Journal of Transatlantic Studies* 20, 274–296. 2022. <https://doi.org/10.1057/s42738-022-00094-5>.
- Sang-Hyun Lee, Amjad T. Assi, Rabi H. Mohtar, Meryem Hamane, Pu Reun Yoon, Seung-Hwan Yoo: Development of WEF-P Nexus based on product-supply chain: A case study of phosphorous fertilizer industry in Morocco. In: *Science of The Total Environment* 857(2). 2023. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.159520>
- Saxena, S. C.: *Western Sahara: No alternative to armed struggle*, Delhi: Kalinga Publications. 1995.
- Shelley, Toby: *Endgame in the Western Sahara, What Future for Africa's Last Colony?* London&New York: Zed Books. 2004.
- Smith, Jeffrey J.: The taking of the Sahara: the role of natural resources in the continuing occupation of Western Sahara. In: *Global Change, Peace & Security* 27(3). 2015.
- Solá-Martín, Andreu: Lessons from MINURSO: A Contribution to New Thinking, In: *International Peacekeeping* 13(3). 2006.
- Szalai Máté, Wagner Péter: *Ábrahám-megállapodások*, Magyar Külügyi Intézet, KKI elemzések, E-2020/84, 2020.

Száráz György: UN mission in Western Sahara (MINURSO), In: *The future of development policies and changing priorities: Africa, United Nations Association of Hungary*. HUNIDA kht. 2006.

Theofilopoulou, Anna: *The United Nations and Western Sahara – A Never-ending Affair* [online] Letöltés helye: <http://www.usip.org/files/resources/sr166.pdf>, letöltés ideje: 2025.02.27.

Thompson, Virginia and Adloff, Richard: *The Western Saharans, Background to Conflict*. United Kingdom: Taylor & Francis. 1980.

Trade and Economic Security. EU trade relations with Morocco. Facts, figures and latest developments. [online] Letöltés helye: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/morocco_en, letöltés ideje: 2025.04.20.

UN Security Council delays vote on W. Sahara. *Reuters Africa*, 2007. 04. 27. [online] Letöltés helye: <https://web.archive.org/web/20080511164302/http://africa.reuters.com/wire/news/usnN27291872.html>, letöltés ideje: 2025.04.20.

UNGA 1963 A/5446/REV.1 Report of the Special Committee on the Situation with regard to the Implementation of the Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples. <https://docs.un.org/en/A/5446/Rev.1>

Yossef, Amr: The Regional Impact of the Abraham Accords, In: *MWI Report (2)*. 2021.

Zartman, I. William: *Time for a Solution in the Western Sahara Conflict*, Middle East Policy, Washington, Vol. 14, No. 4, 2007.

Zoubir, Yahia H., Benabdallah-Gambier, Karima: The United States and the North African Imbroglia: Balancing Interests in Algeria, Morocco, and the Western Sahara. In: *Mediterranean Politics* 10(2). 2006.

Zunes, Stephen and Mundy, Jacob: *Western Sahara: War, Nationalism, and Conflict Irresolution, Second Edition*, New York: Syracuse University Press. 2010.